

Berghemsborna

Anna Ulfstrand

Vem flyttade in

Den första generationens berghemsbor var en förhållandevis homogen grupp såväl åldersmässigt som yrkes- och utbildningsmässigt. De tillhörde den efterkrigsgeneration där nya stora grupper fick möjlighet till utbildning. Många av de som flyttade in i Berghem tillhörde säkert de första i familjen med högre utbildning. I ett dokument från Järfälla kommunarkiv, där de 14 köparna till husen i etapp 1a är angivna, hittar vi bland annat sju ingenjörer, en polisman, en lärare och en bankman.

Många av de nyinflyttade var uppvuxna i andra delar av landet och hade kommit till Stockholm för studier, eller därför att det var här som arbetena fanns. Petra, som är uppvuxen i Berghem, har nyligen köpt en villa i området tillsammans med sin man. Hon har reflekterat en hel del över skillnader mellan hennes egen barndom i området och hur hennes tre egna barn växer upp. Under intervjun fick hon frågan om hon minns om hennes kamraters föräldrar kom från Stockholmstrakten eller om de var inflyttade. Petra svarade:

Ja, jag har faktiskt tänkt på det, att nu är det så normalt att mormor och morfar, farmor och farfar hämtar barnen på dagis och i skolan. När jag var liten var det inte så, det var ingen som hade sin mormor och morfar och farmor och farfar nära. Det var ju jättekonstigt om någon hade en kusin som bodde här. Jag kommer ihåg att jag hade en klasskompis som hade en kusin som bodde i Järfälla. Jag tänkte att kusiner, de bor alltid långt borta. Jag kunde inte fatta hur dom kunde ha en kusin nära.

Slakten förknippades med andra delar av landet, dit man åkte på sommar- och jullov. Många behöll sina rötter där man hade vuxit upp, och en del familjer har fortfarande kvar fritidshus där. Petras reflektion sätter fingret på att de stora miljonprogramsområdena i Stockholm, såväl villa- som flerfamiljsområdena, nu har sett en generation växa upp och därmed blivit hembygd för många människor. Det faktum att föräldragenerationen inte bodde i närheten bidrog säkert till att framförallt många av de nyinflyttade kvinnorna utvecklade en stark gemenskap. De hade ett ömsesidigt behov av varandras hjälp eftersom far- och morföräldrar inte fanns i närheten. Kontakterna mellan kvinnorna ledde vidare och man ordnade till exempel gemensamma aktiviteter för barnen.

Många av kvinnorna var hemmafruor medan barnen var små, andra arbetade deltid. Vid den tiden var det fortfarande möjligt att försörja sig på en lön, och barnomsorgen var ännu inte fullt utbyggd. I slutet av 1960- och början av 1970-talet började hemmafrurollen ifrågasättas i den offentliga debatten, men mycket pekar på att den fortfarande var ett ideal i många familjer. En av de kvinnliga informanterna, en av de få heltidsarbetande kvinnorna i området med en högre akademisk utbildning, säger att hon tror att det framförallt var hemmafruorna i området som umgicks flitigt

”Jag tror att dom som växte upp här under den här epoken, det var ungefär som på landet. Alla fruar var ju hemma på den tiden, det fanns en viss trygghet på så sätt. Men tryggheten fanns också i att alla kände varandra. När mamma var borta gick man bara till någon granne.”

Foto familjen Hammar

med varandra. Både hon och hennes man menar att det rådande idealet i området på den tiden var att frun var hemma med barnen. Det går inte att hitta en total samstämmighet i intervjumaterialet i denna fråga, men möjligen är det delvis en fråga om olika generationer. En viss skillnad kan spåras mellan hur de som är födda på 1930-talet och de som är födda senare talar om frågan. De yngre kvinnorna verkar oftare ha kombinerat hemarbete med deltidsarbete och flera av dem utbildade sig när småbarnsåren var förbi. Det är viktigt att komma ihåg att när människor berättar om tidigare erfarenheter och upplevelser, har minnena filtrerats genom förändrade attityder i samhället och genom senare personliga erfarenheter. Göteborgsetnologen Kerstin Gunnemark, som har arbetat mycket med kvinnors livsberättelser, menar att just den förändrade synen på hemmafruar avspeglar sig i äldre kvinnors livsberättelser. I de samtalscirklar som Gunnemark har lett med kvinnor som var småbarnsmammor på 1950- och 1960-talen framkommer det att många uppfattar att deras arbete som husmödrar har förringats, vilket medför att de i sina tillbakablickande berättelser hellre understryker sina arbetslivserfarenheter än sitt hemarbete.⁹²

Alla våra informanter är mycket positiva till Berghem och beskriver området som konfliktfritt och tryggt. Man uttrycker en stor värme när man talar om platsen och om

sina grannar. Margareta som tillhör den yngre generationen beskriver sina känslor för området:

det är några vibrationer som gör det. Jag kan stå på den här gatan och känna att jag trivs så bra att jag nästan får lyckotårar ungefär. För jag trivs så otroligt bra. Det är bara känslan.

De berghemsbor som nu är pensionärer ser nöjt tillbaka på åren som småbarns- och tonårsföräldrar. På min fråga om man tycker att Berghem var ett bra område att växa upp i så svarar de allra flesta ett reservationslöst ja, och det är just den trygga uppväxtmiljön som man värderar högst av allt. Utan att på något sätt vilja förringa de boendes erfarenheter måste man komma ihåg att det inom undersökningens ram inte har varit möjligt att söka upp dem som flyttat ifrån området, och som kanske har andra erfarenheter. Eftersom vi har knutit kontakt med många av informanterna vid deras gemensamma aktiviteter kan man dessutom utgå ifrån att de har ett välfungerande kontaktnät i området. Utan att föregripa senare resonemang kan man ana att trivseln i området är en av de största anledningarna till att området har förändrats så i hög grad. När familjerna har vuxit har många familjer föredragit att bygga till sin villa framför att flytta till en större någon annan stans.

Första intrycket

Ett husköp är för många familjer den största och viktigaste ekonomiska investeringen man gör i livet. När informanterna berättar om husköpet framgår det att det för många

Utflykt till Berghem. Här skall familjens WP-villa ligga när den har levererats från fabriken i Brücke. Foto familjen Arvidsson

”Vi valde Berghem på grund av att huset var ett enplanshus och att det var lagom stor tomt i en trevlig miljö inte så långt från Stockholm där Harry arbetade.” Foto familjen Arvidsson

dessutom är en milstolpe i den gemensamma familjehistorien. Berättelsen har berättats många gånger förr och innehåller ofta beskrivningar om hur ”rätt” det kändes från allra första början. En kvinna som bor på Cyklonvägen berättade att när den andra etappen i området byggdes hade familjen ”turnummer nittiofem”, men det fanns bara trettiofem tillgängliga hus. En fredagskväll ringde man dock från Sparbanken och frågade om de fortfarande var intresserade. På måndagsmorgonen svarade de ja, och först därefter åkte de för att titta på ett av visningshusen i Haninge.⁹³ Innan de köpte huset i Berghem hade familjen varit nära att köpa hus på annat håll, vilket kvinnan kommenterar med att ”det var ödets nyck” att det inte blev så. Hon avslutar berättelsen med att understryka att ”det inte kunnat bli bättre än det här”. Berättelsen, liksom hemmet, är färgad av alla de år som följde på husköpet, hur barnen kom och växte upp, hur de lekte med sina kamrater, gick i skolan och så småningom flyttade hemifrån.

Även de familjer som flyttat in under senare år beskriver köpet som en mycket viktig händelse. I Stockholmsområdet är det stor efterfrågan på villor, och utbudet är förhållandevis litet, vilket innebär att huspriserna trissas upp. I regel finns det inget utrymme för betänketid. Berghem är dessutom ett eftertraktat bostadsområde och de få hus som säljs hittar snabbt en köpare. En av de unga familjerna som vi har intervjuat var på jakt efter just en enplansvilla eftersom deras ena son har ett funktionshinder. De kände till Berghem och visste att husen var lätta att handikappanpassa. När det äntligen dök upp ett hus till försäljning, ringde Anita till sin man och sa ”nu måste du åka på husvisning”. Maken ringde senare tillbaka och sa att det såg bra ut och de bestämde sig för att lägga ett

bud. De besökte huset igen, Anita gjorde en skiss på vad de skulle vara tvungna att bygga om på en servett, och sonens arbetsterapeut följde med och tittade. De hade ordnat en lånegaranti från sin bank och kunde därför köpa huset direkt. Anita avslutar berättelsen med att säga att det kändes som om det var förutbestämt.

Området och grannarna

Att området och grannarna ligger många berghemsbor varmt om hjärtat råder det inget tvivel om. Motivet för att välja att bosätta sig i Berghem skiftade naturligtvis från familj till familj. Den första generationen hade sällan någon förankring i Järfälla. Innan det var dags att köpa hus hade de ofta bott i flerfamiljshus någon annanstans i Storstockholm. Det som avgjorde var man slog sig ner var ofta att man blev erbjuden ett hus i området och när man sen övervägde om man skulle tacka ja, var det främst pendlingsavståndet till mannens arbete som togs i beaktande. Närheten till grönområden och till Mälaren uppfattades som mycket positivt. Några anger att man tyckte att Järfälla verkade vara en bra kommun som låg på ett lämpligt avstånd från Stockholm. De unga familjerna som ingick i studien hade ofta bott någon annan stans annanstans i kommunen eller i någon av grannkommunerna innan de flyttade till Berghem. Flera var uppväxta i kommunen och ville bo kvar eftersom de trivs på orten.

Under rubriken WP-villan – en avancerad industriprodukt skrev Fredrika Mellander Rönn om de fel som upptäcktes på WP-villorna när de första familjerna hade flyttat in. I ett antal hus saknades det isolering och det fanns även andra problem. De boende slöt sig samman i ett byalag, *Vindfånget*, vars huvudsakliga syfte var att vara en stark förhandlingspart till byggherren Widmark & Platzer AB. Genom enträget arbete lyckades man få byggfelen åtgärdade, och även att få en del av köpeskillingen återbetald. Det fanns mycket expertis inom byggbranschen bland de boende, som kom väl till pass i diskussionerna med byggherren. En kvinna sa skämtsamt att det alltid fanns någon ingenjör bland grannarna vars specialitet låg inom det område där de senaste felen hade upptäckts. Det gemensamma arbetet i *Vindfånget* ledde, att man under de första åren ordnade aktiviteter som valborgsfrande, fackeltåg och julgransförsäljning. Dessutom arrangerade man årligen en stor fest i Berghemsskolans matsal.

Berghem är uppdelat i fyra villasamfälligheter vilket innebär att villaägarna gemensamt äger och sköter de parkutrymmen som ligger inne i kvarteren. Under de första åren ledde det gemensamma åtagandet till tät kontakt mellan grannarna. Man skapade lekplatser för barnen, och man lyckades få kommunen att iordningställa en leklåda med utomhusleksaker som de boende hade ansvar för. Man hade årliga familjefester med korvgrillning, och man träffades för att städa och göra fint på våarna. En av papporna snickrade stora trähästar som placerades på en av de allmänna lekplatserna. Många av de första berghemsborna vittnar om att det gemensamma arbetet ledde till mycket goda och starka grannkontakter. När barnen växte upp avtog intresset för de gemensamma ytorna och reducerades till någon städdag då och då. När vi påbörjade projektet hade ett antal unga familjer återuppväckt gemenskapen inom sin samfällighet. Tillsammans

Skogsmulle tillsammans med en grupp Berghemsbarn. Mulleskolan var en av de aktiviteter som ordnades av en grupp mammor i området. Foto familjen Arvidsson

med några av de äldre grannarna firade de områdets trettiofemårsjubileum, och under hösten därpå arrangerade de *Cyklonernas fest*. Till festen kom både äldre och yngre berghemsbor, och många som var barn när området byggdes kom tillsammans med sina föräldrar och sina barn. En av festarrangörerna berättade att man hade inspirerats av berättelserna om hur kul och trevligt det var "förr". Vid sidan om umgänget inom *Vindfanget* och samfälligheterna umgås många i mindre grupper. Detta är någonting som de äldre berghemsborna tycker är mycket betydelsefullt, och som bidrar till att man gärna vill bo kvar.

*Berghem har successivt förändrats från ett grupphusområde till ett område med individuella villor.
Foto Theresia Bråkenbielm*

Berghem idag

Fredrika Mellander Rönn

I ett tidigare kapitel redogjorde vi för de stilideal som var rådande på 1960-talet och visat hur nära den sakliga och anspråkslösa WP-villan ansluter till dessa ideal. Idag är ca hälften av de 142 husen mer eller mindre om- eller tillbyggda, eller har försetts med nya tak. Berghem har förvandlats från ett enhetligt grupphusområde till ett område med individuella villor.

Yttre förändringar

Enplansvillorna i Berghem har ingen vind som är möjlig att inreda. Husens konstruktions-sätt - med färdiga volymelement där väggarna är bärande - gör att man inte kan göra vilka ändringar som helst. Det går t ex inte att bygga på en våning eller resa ett tungt tak utan att förstärka konstruktionen, och detta kan bli kostsamt. När man får behov av större yta är det därför en tillbyggnad som blir det naturliga valet för de flesta.

En genomgång av bygglovsregistret på Järfälla stadsbyggnadskontor visar vilka förändringar som har gjorts, och när de gjordes.⁹⁴ Mellan 1972 och 1990 fick 28 fast-

igheter bygglov för om- eller tillbyggnad, 20 av dessa beviljades under 1970-talet, sju under 1980-talet och tre 1990 (ett par fastighetsägare har alltså sökt bygglov för flera tillbyggnader.) Därefter har ytterligare ett tiotal hus byggts till. De första ändringar som gjordes gäller dock tillbyggnader av uteplats, tak över uterum eller altan, loggia eller pergola. Nio bygglov som gällde uteplatser utfärdades mellan 1969 och 1971, tio under resten av 70-talet, sex tillkom på 80-talet och ett 1991. Före detta stadsarkitekten Jan Henrik Hedlund berättar att mindre tillbyggnader som t ex skärmtak kunde ses som ett bra sätt att skapa variation i ett grupphusområde. Det var dock viktigt att man använde de rätta materialen.⁹⁵

År 1976 fick en fastighetsägare lov att göra en större påbyggnad, men därefter har endast ett fåtal familjer byggt på en övervåning.⁹⁶ Takändringar utan övervåning är däremot en av de vanligaste förändringarna i området idag, närmare 50 fastigheter har idag nya typer av tak. Ett bygglov beviljades 1989 och nästa 1991, alla de övriga takförändringarna har tillkommit efter 1991.

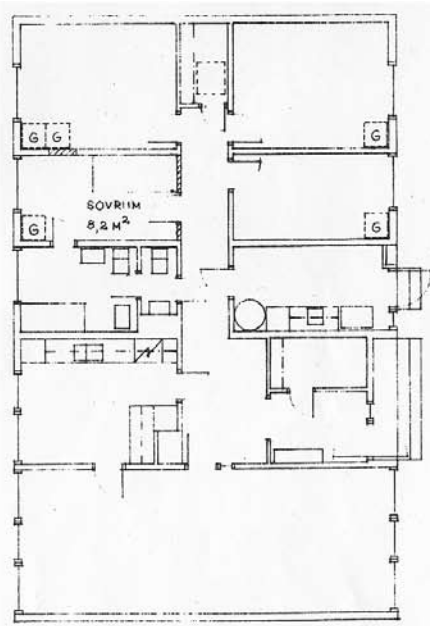
Många har målat om husen i en ny kulör. Från åren 1972-74 finns sex bygglov som gäller omfärgning av fasad. Man kan notera att fyra av dessa fastigheter ligger i grupper två och två, mitt emot varandra. Lovet från 1974 gäller en tillbyggnad. Enligt bygglovsregistret finns inga bygglovansökningar som gäller enbart omfärgning efter 1973.

Av registret kan man utläsa att det är påfallande många som installerat braskamin. Man ser också att det ofta är samma byggföretag som återkommer i området.

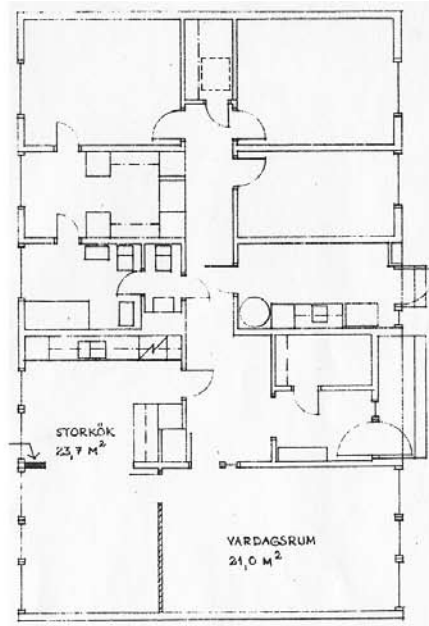
Tillbyggnader

Många av de tillbyggnader vi ser idag är förlagda på baksidan av husen, antingen mot det stora grönområdet eller mot de mindre grönområden som finns i mitten av varje bostadsgrupp. Här kan man ana en ambition att bibehålla ett enhetligt intryck i den mer ”offentliga” delen av området.⁹⁷

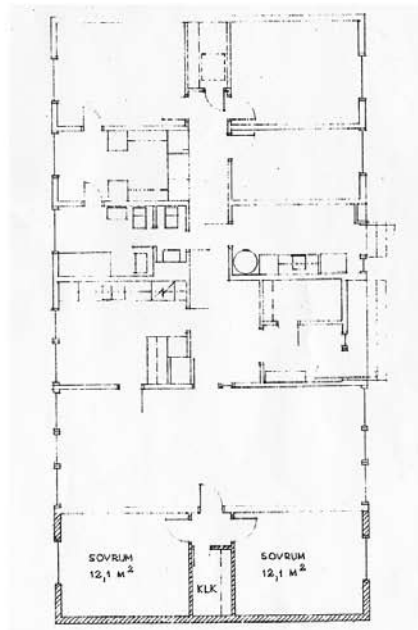
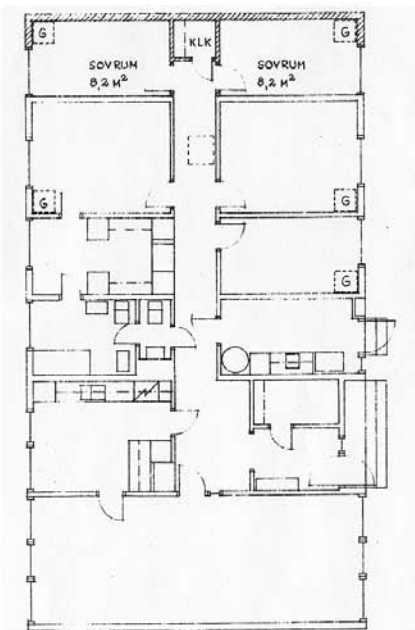
År 1972, fem år efter att de första husen byggdes, fick arkitektstuderande Karin Benjour i uppdrag av stadsarkitektkontoret att utreda hur man kunde bygga till gruppbyggda småhus i bland annat Berghem. Anledningen till uppdraget var att frågan om tillbyggnad i grupphusområden ofta återkom vid byggnadsnämndens sammanträden och man ville ta fram goda exempel på olika typer av lösningar.⁹⁸ Benjour redovisar sin egen åsikt att strävanden efter enhetlighet inte får gå till överdrift i ett grupphusområde. Hon menar att den enskilde inte bör hindras att få det utrymme och den standard som han behöver och är villig att betala för att få. Men en tillbyggnad bör utformas på ett sådant sätt att den överensstämmer med det ursprungliga huset, vad gäller material, fönstertyper, takform osv. Efter några år har vegetationen i ett område vuxit upp. En tillbyggnad behöver inte innebära en negativ effekt på stadsbilden, den kan istället bli ett tillskott och bidra till att ”skapa variation inom enhetlighetens ramar”, anser Benjour. Hon ser sina förslag som en utgångspunkt, sedan bör den enskilde själv få välja den exakta formen, under förutsättning att man utgår från de former som redan finns i området. Målsättningen har varit att förslagen ska vara så tekniskt enkla som

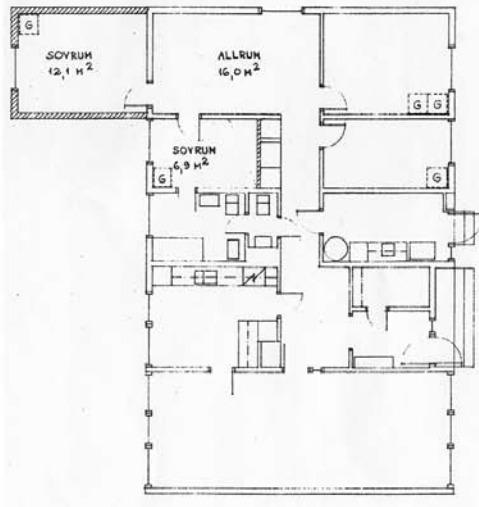
4.1 Dressingroom byggs om till sovrum.

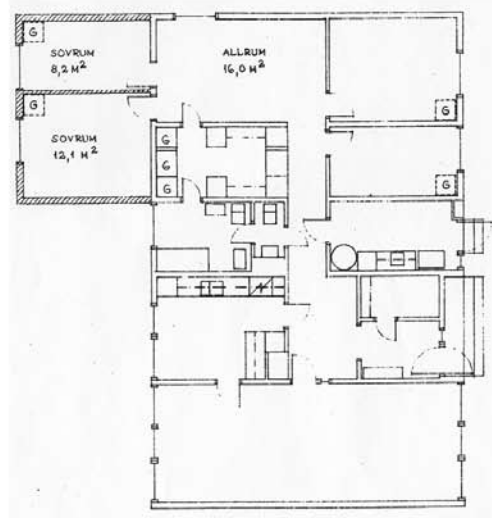
4.2 En del av vardagsrummet läggs ihop med köket.

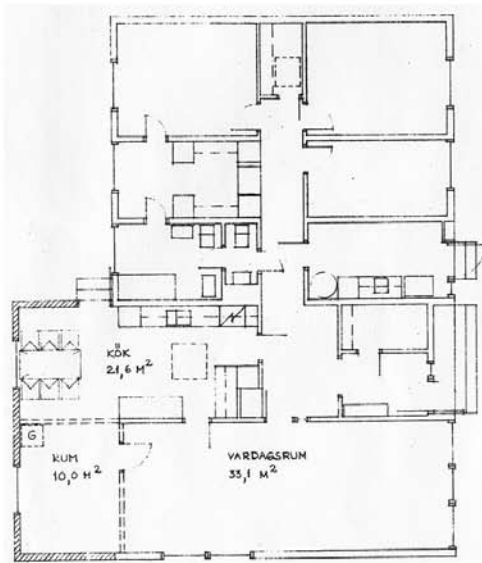
4.3: 1, 2 Huset förlängs på kortsidorna, med en ny WP-sektion eller en platsbyggd del.

4.4: 1 Huset byggs till i vinkel med ett eller två rum.

4.4: 2 Huset byggs till i vinkel med ett eller två rum.

4.5 Huset byggs till i vinkel genom att köket byggs ut och ett rum fogas till vardagsrummet.

Karin Benjourns förslag till förändringar av WP-villan.

4.1 Dressingroom byggs om till sovrum.

4.2 En del av vardagsrummet läggs ihop med köket.

4.3: 1,2 Huset förlängs på kortsidorna, med en ny WP-sektion eller en platsbyggd del.

4.4: 1,2 Huset byggs till i vinkel med ett eller två rum.

4.5 Huset byggs till i vinkel genom att köket byggs ut och ett rum fogas till vardagsrummet.

En tillbyggnad växer fram. Grunden är gjuten och klar. Foto familjen Arvidsson

Tillbyggnaden målas. Den nya delen har likadan panel och samma typ av färg som det ursprungliga huset. Foto familjen Arvidsson.

möjligt. Hon avråder från att bygga på en våning eftersom de tekniska och ekonomiska konsekvenserna blir så stora.⁹⁹

Benjour konstaterar att våra krav blir större både vad gäller yta och teknisk standard för var dag som går. Det blir därför nödvändigt att successivt anpassa äldre bebyggelse till nya krav. Av ekonomiska skäl (här avses troligen låneregler) tvingas man hålla sig inom en begränsad yta vid nybebyggelse och de ökande kraven får tillgodoses successivt genom om- och tillbyggnad. Tillbyggnad av ett småhus föredras ofta av den

Huset har fått en tillbyggnad, familjen har fått ett nytt utrymme. Foto familjen Arvidsson.

En vinkeltillbyggnad skapar en skyddad plats mellan de två huskropparna. Foto Elisabeth Boogh

*WP-villan har försetts med sadeltak och en stor entré-
veranda med snickarglädje.*

Foto till båda bilderna: Elisabeth Boogh

*Det valmade sadeltaket ger huset ett utseende som
påminner om amerikanska enplanshus i "ranch house
style", populära vid mitten av 1970-talet.*

enskilde, trots att det ibland blir dyrare än att flytta till ett större hus. Möjligheten att bo kvar i den invanda miljön värderas ofta högt. Hon nämner som exempel på ökade ytkrav: fler sovrum eller arbetsrum, ytterligare sällskapsrum som TV-rum, musikrum eller sällskapsrum för tonåringar, större kök eller kök-allrum och särskilda funktioner, som till exempel bastu.¹⁰⁰

Idag kan vi se exempel på de flesta av dessa förändringar i Berghem, vi har dock inte funnit några belägg för att det verkligen är Benjourns ritningar som använts.

Bertil Hammar berättar att när han ville bygga till ett extra rum i vinkel på baksidan av huset omkring 1970 fick han avslag av byggnadsnämnden. Inte förrän ytterligare två familjer ville göra samma typ av förändring gick ansökan igenom 1972. Tre likadana tillbyggnader innebar att man kunde upprätthålla det enhetliga intrycket. Enligt bygglovregistret var dessa de första tillbyggnader som utfördes i Berghem. Ett rimligt antagande är att stadsarkitektkontoret i och med detta uppmärksammade att det fanns ett behov av tillbyggnader i Berghem och därför lät Karin Benjour utarbeta förslag.¹⁰¹

Entré och veranda eller uterum

Det ursprungliga huset hade inte någon tydligt markerad huvudingång och vissa boende har upplevt att detta var ett problem. Genom att bygga på en veranda får huset en självklar entré och villan ett helt nytt uttryck. Denna typ av förstukvist eller entréveranda, som syftar till att förändra huset utseende, har alltså en annan funktion än de större trädgårdsverandor och uterum som byggts för att ge familjen en avskild och trivsamt plats för umgänge.

I början av 1976 byggde Olle Källhammar på en övervåning på familjens villa. Foto familjen Källhammar.

Huset har efter påbyggnad helt ändrat karaktär. Det branta taket med inbyggd balkong var högsta mode under 1970-talet. Foto Elisabeth Boogh

Tak och påbyggnader

De flacka taken i Berghem kan ställa till problem. Trots att pappbeläggningen beskrevs som ”underhållsfri” i reklamen då husen byggdes, måste den ses över och bytas med vissa intervall. Annars får man lätt problem med takläckage. Vissa uppskattar inte heller formen på detta näst intill platta tak. De har ofta passat på att resa ett något brantare tak när pappen ändå måste bytas.

Ett brunt bus med rosa knutar är en avancerad färgsättning. Såväl träd som buskar är formklippta. Foto båda bilderna: Elisabeth Boogh

De flesta som målat om sitt bus i en ny kulör har valt en kontrasterande färg på snickerierna, som det var i originalfärgsättningen. Här i två gröna nyanser.

De flesta takförändringar har skett under 1990-talet.¹⁰² Den vanligaste typen av nya tak har ofta lätta konstruktioner med relativt flacka valmade sadeltak eller i vissa fall sadeltak. En fördel med de flacka taken är att de inte skymmer grannens tomt, eftersom vissa av tomterna är ganska små. Taklutning och konstruktion avgör vilket takmaterial man kan använda. I Berghem finns exempel på takpapp,präglad takpapp, präglad plåt och falsad plåt. Takfärgen är vanligen svart. De valmade sadeltaken ger husen ett utseende som påminner om amerikanska enplanshus i ”the ranch house style” med lågt takfall, som var vanliga vid mitten av 70-talet.¹⁰³

Familjen Källhammar fick lov att bygga på en hel övervåning 1976. I stadsplanen från 1964 fanns inget uttryckligt förbud mot att inreda vind, och därmed var det tillåtet enligt stadsarkitektkontorets bedömning.¹⁰⁴ Eftersom grunden är indragen gick det inte att ställa takstommen på ytterväggarna. Lösningen blev en låda av limträ som ställdes på sex pelare. Olle Källhammar konstaterar i en intervju att: ”river jag den här kåken så står taket kvar. Det blir världens största carport.” Familjen Källhammars stora påbyggnad har dock inte fått många efterföljare.

Fasadmaterial och färgsättning

Alla husen är fortfarande täckta med liggande träpanel, det gäller även de kraftigt ombyggda husen. Villorna var ursprungligen målade i en ljus brun lasyrfärg med vita detaljer, en etapp i området hade dock en grå fasadfärg. Att måla om fasaden i en ny kulör är ett relativt enkelt sätt att förändra sitt hus – men det får väldigt stor inverkan på miljön. Idag ser man många olika färgsättningar i Berghem: falurött med vita knutar, herrgårdsgult, grått, blått, grönt och rosa.

Redan 1972 beslutar byggnadsnämnden att godkänna ”gul fasadfärg nr 1 enligt redovisat förslag, vita knut- och täckbrädor” men nämnden anser att sargen bör bibehållas i nuvarande nyans. När Bertil Hammar ville klä sin tillbyggnad med mexitegel omkring 1972 fick han avslag. Tillbyggnader utförda med likadan panel och samma färgsättning som det ursprungliga huset var uppenbarligen lättare att få igenom.¹⁰⁵

Råd och riktlinjer

År 1975 vände sig en småhusförening i Viksjö till byggnadsnämnden och efterfrågade regler för färgsättning, byte av fasadmaterial mm. I ett yttrande skrev biträdande stadsarkitekten Miklos Lampel att han hade förståelse för småhusägarnas önskan att förändra sin omgivning och att ”Den ursprungliga färgsättningen var summarisk liksom även valet av hustyp, - helt i den anda av effektivitet som präglade den statligt belånade byggnadsverksamheten i slutet av -60-talet”.¹⁰⁶ Citatet visar att stadsarkitekt Lampel inte värderade den estetiska utformningen av grupphusområden särskilt högt. Han fortsätter: ”Bygglagstiftningens regler för yttre färgsättning är allmänt hållna och tolkas olika bland annat beroende på bebyggelsens täthet och utformning i olika områden.” Lampel skriver vidare att det är ”svårt att befästa en ståndpunkt med allmängiltig verkan, särskilt

Olika färgprover har målats upp inför ommålning. Foto Elisabeth Boogh

i färgsättningsfrågan som ju ständigt påverkas av teknikens och vi viss mån modets utveckling”. Byggnadens karaktär, stil, storlek och fasadmateriäl är enligt Lampel viktiga faktorer när byggnadsnämnden tar ställning i färgsättningsfrågor. Om byggnaden står fritt i landskapet, ligger i ett äldre villaområde eller ingår i tät gruppbebyggelse är avgörande. Det som syns från långt håll bör ha lugnare färg. Även grannarnas inställning kan ha betydelse.¹⁰⁷

Stadsarkitektkontoret sammanställde ett informationsblad med principer för färgsättning och byte av fasadmateriäl.¹⁰⁸ I bladet hänvisas till lagstiftningen,¹⁰⁹ men här framhålls också att det är byggnadens ägare som bestämmer och att stadsarkitektkontorets medverkan har rådgivningskaraktär. Målet ska vara att ”bebyggelsen får en tilltalande utformning med avseende på harmonin i gatubilden, anpassningen till landskapet och fasadmateriälens beskaffenhet”.

Om en husägare, i ett stadsplanelagt område, ville byta fasadmateriäl eller måla om fasaderna i en helt ny färg, skulle han lämna in förslag på fasadmateriäl och/eller färgsättning. Det var, enligt informationsbladet, oftast bara ytterväggarna och takbeläggningen som behövde färgsättas i samråd med stadsarkitektkontoret. Detaljer som dörrar, garageportar, fönsterfoder och bågar, plåtdetaljer och smide kunde i de flesta fall färgsättas fritt av fastighetsägaren om det inte rörde sig om äldre, kulturhistoriskt värdefulla områden.

”I grupphusområden bör byggnadernas karaktär och samhörighet markeras även om ytterväggarnas färg byts till helt annan än förutvarande.”

Vid byte av fasadmateriale skulle det nya materialet passa till byggnadens och områdets karaktär. Arbetet skulle utföras av en kunnig fackman. Avslutningsvis konstaterades att byggnadsnämnden är samhällets serviceorgan, som ser till att de enskilda initiativen inte kommer i konflikt med det allmänna bästa.

Järfälla kommuns inställning till yttre förändring i Berghem

I hanteringen av bygglov utgår byggnadsnämnden och stadsarkitektkontoret från gällande lagstiftning och de bestämmelser som står i stadsplanen. Om en ändring innebär en avvikelse från planen krävs grannarnas samtycke. Berghem ingår inte bland de områden som valdes ut som värdefulla i kommunens kulturminnesvårdprogram från 1991. Inte heller i kulturmiljöplanen, som antogs 1999 finns Berghem med. Orsaken var att området var så förändrat.¹¹⁰

För att vägleda fastighetsägarna tog kommunen på 1970-talet fram riktlinjer för färgsättning och förslag på tillbyggnader som nämns ovan. I dessa dokument beskrevs stadsbyggnadskontoret som en serviceinrättning som är till för att hjälpa den enskilde. Tillbyggnader och färgförändringar kunde mycket väl tillåtas, de kunde till och med vara önskvärda, om de skedde på ett kontrollerat sätt. Som vi sett så betecknade biträdande stadsarkitekten färgsättningen av grupphusområden som ”summarisk”. Men han framhöll i samma text att det var viktigt att byggnadernas karaktär och samhörighet markerades - även om ytterväggarnas färg byttes till en helt annan.

Tidigare stadsarkitekten Stellan Haverling berättar också att många stadsarkitekter tyckte att grupphusområdena var för monotona. Därför började man släppa fram avvikande färger efter ett par år. Dessa skulle dock harmoniera med den ursprungliga färgsättningen.¹¹¹

Förändringarna skulle, under 1960- och 1970-talen, granskas av stadsarkitekten i större utsträckning än idag. En blankett med särskilda föreskrifter, i 19 punkter, medföljde byggloven på 1970-talen. För en tillbyggnad i Berghem gällde bl a att ”takmaterialet underställes stadsarkitektens godkännande” och att ”fasadmaterialet och yttre färgsättning underställes stadsarkitektens godkännande”. Vid en ansökan om ändring av tak på 1990-talet fanns föreskriften om godkännande av takmaterial inte längre med.¹¹²

Genomgången av bygglovarkivet visar att det är svårt att hitta skriftliga utlåtanden som belyser vilka överväganden och värderingar som görs i bygglovhanteringen. Inte heller finner man någon nämnvärd diskussion i byggnadsnämndens protokoll. Byggnadsnämnden fattar beslut, men många beslut sker också på delegation, d v s av stadsbyggnadskontorets tjänstemän. En förklaring till att det är svårt att hitta motiveringar för eller emot ett bygglov kan vara att mycket av denna information lämnats muntligt.¹¹³ Stadsarkitektkontorets rådgivningsverksamhet har ju dessutom till syfte att minska onödig skriftväxling och att leda in den sökande ”på rätt spår” från början. Säkert har det förekommit förfrågningar som sedan aldrig ledde vidare till en bygglovansökan.

De berghemsbor vi talat med säger sig inte ha haft några större svårigheter att få bygglov för exteriöra förändringar. De förändringar vi ser idag tycks ha genomförts i flera steg, utan större problem och utan att de avsatt några tydliga ställningstaganden i bygglovarkivet. Vid bedömning av om t ex en tillbyggnad bör tillåtas eller ej, tycks avståndet till tomtgräns, tomtens beskaffenhet och eventuell påverkan på grannens tomt vara viktigare än huruvida byggnadens eller områdets karaktär förvanskas, trots att även de sistnämnda faktorerna regleras av lagstiftningen.

Lagstiftningens betydelse

Under den aktuella perioden, från det att Berghem uppfördes fram till idag, har en äldre byggnadsstadga ersatts av en ny plan- och bygglag. Lagtexten ger utrymme för tolkning när det gäller byggnaders yttre utformning. Det gäller både den gamla byggnadsstadgan och den nya plan och bygglagen (PBL).

I byggnadsstadgan från 1959, § 38, står: ”Åt byggnads yttre skall givas sådan utformning och färg, *som stads- eller landskapbildens fordrar* och som *befinnes lämplig* såväl för byggnaden i och för sig, som för en god helhetsverkan.” I PBL från 1987, med viss ändring 1999, (3 kapitlet, 1§) har paragrafen en likartad lydelse, men *fordrar* har ersatts av *bänsyn till* stads- eller landskapbildens, vilket är en svagare skrivning. Man har dock lagt till att byggnaderna ska *ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande*.

Ändringar av en byggnad, men också underhållet, skall utföras så *varsamt* att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas tillvara (PBL 3:10, 13). För särskilt värdefulla byggnader gäller att de *inte får förvanskas* (3:12). Dessa paragrafer gäller generellt, oavsett om det finns en detaljplan eller ej, men det har visat sig vara sig svårt för byggnadsnämnderna att hävda paragraferna i 3:e kapitlet. De har inte hållit för en överprövning, d v s när den sökande överklagar byggnadsnämndens beslut.

En av intentionerna i PBL var dock att bygglovsplikten skulle kunna höjas i utvalda områden, antingen genom bestämmelser i detaljplan, eller genom områdesbestämmelser utanför detaljplan. Områdesbestämmelser och detaljplan är rättsligt bindande dokument som har en starkare ställning än de generella paragraferna i PBL.

Inom detaljplan krävs även idag bygglov för att ”färga om byggnader eller byta fasadbeklädnad eller taktäckningsmaterial samt för att göra andra ändringar av byggnader *som avsevärt påverkar* deras yttre utseende”(PBL 8:3). I nästa paragraf (PBL 8:4) anges dock att detta inte gäller småhus om byggnadens karaktär därigenom *inte ändras väsentligt*. Vad innebär en väsentlig ändring? Och vad innebär estetiskt tilltalande? Dessa frågor måste byggnadsnämnden ta ställning till.

*De första yttre förändringarna av husen är tillbyggnader i form av uterum.
Foto Theresia Bråkenhielm*

Byggnadsnämnden ska *verka för en god byggnadskultur samt en god och estetiskt tilltalande stads- och landskapsmiljö* (PBL 11:1). Tolkning och tillämpning av ovan nämnda paragrafer blir dock beroende av vilken linje kommunens byggnadsnämnd och tjänstemän väljer att driva. I PBL 8:11 står också att bygglovansökan *skall* bifallas om åtgärden inte strider mot detaljplan och om åtgärden uppfyller kraven i kapitel 3 (PBL 8:11.) och enligt kapitel 11:1 ska ”Byggnadsnämnden skall ta till vara de möjligheter lagen ger att *förenkla och underlätta* ärenden för enskilda och bör därvid *verka för att lagens föreskrifter om begränsning av bygglovplikten vinner tillämpning*”.

Sammantaget bör detta innebära att byggnadsnämnden har möjlighet att inta en tillåtande attityd till förändringar, som inte innebär en *väsentlig ändring*, och vad väsentlig ändring innebär är en tolkningsfråga. Omfärgning, till exempel, är idag i praktiken inte bygglovpliktigt i småhusområden.¹¹⁴ Samtidigt har mer ansvar flyttats över på byggherren, det är dennes ansvar att arbetena utförs enligt bestämmelserna i plan- och bygglagen (PBL 9:1).

I den nya lagen sägs uttryckligen att den generella bygglovplikten ska begränsas och att åtgärden *ska* tillåtas om den inte strider mot planen och bestämmelserna i PBL 3.¹¹⁵

Från det allmänna till det enskilda

Berghem tillkom som en större satsning med kommunen, ett större byggföretag och sparbankernas bostadsstiftelse som huvudaktörer. Resultatet blev ett grupphusområde med likadana hus. Förändringarna har sedan skett gradvis, genom enskilda initiativ, vilket har lett till en varierad och kanske mer levande stadsbild.

En enskild förändring kan alltså innebära en stor påverkan på hela bostadsområdet. Detta väcker frågan om hur förhållandet mellan den enskildes och det allmännas inflytande bör se ut. Det är intressant att konstatera att en stor majoritet av de boende i Berghem ger uttryck för en mycket tolerant, eller till och med positiv syn på de förändringar som deras grannar har gjort.

Förändringsprocessen i Berghem kan ses som ett resultat av en större samhällsförändring, som bland annat innebär att den offentliga sektorns expertroll är ifrågasatt. Stadsarkitekten har idag mindre möjlighet, och kanske mindre intresse av, att påverka den yttre utformningen av den enskildes bostad. Helhetsmiljön blir då summan av delarna, snarare än resultatet av en medveten planläggning. Man kan konstatera att en tyngdpunktsförskjutning skett i samhället under den studerade perioden, med en maktförskjutning från det allmänna, eller offentliga, till det enskilda. Det har ju varit en medveten strävan från politiskt håll och den nya plan- och bygglagen är ett uttryck för detta.

Man kan också se Berghems individualisering som en följdriktig, eller naturlig, fas i ett grupphusområdes livscykel. Följdfrågan blir då *varför andra områden inte har förändrats* i lika hög grad? Har kommunen en annan inställning? Tillämpas lagstiftningen på ett annat sätt? Har husen en utpräglad arkitektur? Är planlösningen mer flexibel? Är det de boende själva som vill behålla ett visst utseende på området?

Gruppbyggda villor och radhus utgör en betydande del av vårt bostadsbestånd. Vi är många som vuxit upp i ett grupphusområde, och fler lär det bli. De förändringar vi ser i Berghem idag tecknar en samtidshistoria, i det lilla såväl som det stora. Foto Elisabeth Boogh

Värdering av grupphusområden och den gruppbyggda villan

Den toleranta synen på de förändringar som har skett genom åren i Berghem kan tolkas som ett uttryck för att många av de som bott och bor i området inte har värderat områdets *enhetlighet* särskilt högt. Flertalet av de boende i vår undersökning menar att området har vunnit på att villorna har individualiserats. Varken stadsbyggnadskontoret eller läns museet har bedömt områdets estetiska och miljömässiga kvalitéer som viktiga att bevara, hade så skett hade vi kanske sett en annan utveckling. När Stockholms

länsmuseum 1991, på uppdrag av kommunen, utarbetade ett kulturmiljöprogram för Järfälla, fanns inte Berghem med bland de utvalda småhusområdena, det ansågs redan för förändrat.

När man frågar de boende vad som fick dem att fastna för WP-villan i Berghem så nämner merparten husens praktiska förtjänster: att det är ett enplanshus och villans planlösning. Endast ett fåtal framhäver att de varit tilltalade av byggnadens utseende i sig. Talar man med de anställda på stadsbyggnadskontoret är det i första hand tekniska faktorer som engagerat dem. Byggnadsinspektörerna har haft mycket att göra i området dels i samband med uppförandet och de byggfel som då uppdagades, dels vid om- och tillbyggnad.

Biträdande stadsarkitekt Lampel menade i sitt yttrande över en färgsättningsförfrågan 1975 att kraven på effektivitet inom den statligt belånande byggnadsverksamheten i slutet av 60-talet gjorde att den yttre utformningens estetiska aspekter kom i andra hand. När WP-villan premierades av *Bo Bättre* uppskattade man särskilt den rationella produktionsmetoden och framförallt att den avspeglades i villans arkitektur. Den estiska utformningen var alltså underordnad eller kanske t.o.m. ett resultat av tekniska och funktionella faktorer. Kanske har vi här nyckeln till att inte förändringen av området väckt någon diskussion. Den funktionella WP-villan har så att säga fallit på eget grepp. Det återhållsamma estetiska ideal som kommer till uttryck i tidskriften *Bo bättre* ligger ganska långt från dagens trender. I *Bo bättre* finns en strävan att underordna sig helheten i ett området, idag ska man visa vem man är!